

7 de març de 2005

Primera Sessió:

Introducció sobre el problema Bíblic¹ i sobre la Dona a la Bíblia

a. Eva i els inicis. El pecat original com a etiqueta per a la dona.

PUNTS DE REFERÈNCIA BÀSICS

Si prenem el què hom podria dir que és el text central de l'Antic Testament (AT)², Ex 3,14, que és la revelació de Jahvé a Moisès demanant-li que alliberi el Seu poble del Faraó, podem veure que és un fragment del tot moral, no legal. Jahvé opta per un conjunt de valors ètics com la llibertat personal i comunitària, l'atenció a la persona, és dir la vida de la persona, la tolerància (com ho mostra el diàleg que mantenen Jahvé i Moisès, es a dir, que dialoguen)... però li cal dur-ho a terme i per això envia a Moisès. Aquest text, des del qual s'ha de llegir tot l'AT, dóna a conèixer el qui s'autoidentifica com «Jo sóc el qui sóc» però no des d'una postura doctrinal sinó personal i moral, de tu a tu. Serà més tard, un cop el poble hagi estat alliberat per Jahvé que caldrà l'Aliança amb el poble, una aliança acompanyada del què avui coneixem pel Decàleg (el conjunt dels deu manaments, com a camí de vida), i tot un conjunt de normes de diversos tipus, no solament exteriors (de l'entorn), sinó també de codis legals propis de la seva vida on el poble ha de respondre amb fidelitat i compromís actiu que és la clau del què ha de ser la vida ètica. Malgrat que expliquem el fragment dels Deu Manaments a través del relat del mont Sinai, l'escrit no es historic sino que reflexa el comportament del poble de Moisès, el que es alliberat pel seu Deu i portat vers la terra promesa. Els Deu Manaments son les normes de comportament que el poble, sense fer-les oficials, havia anat practicant al llarg dels anys. Va arribar un punt en que era necessari establir-les per a poder viure en societat, aixi neixen els Manaments, pero sempre partint de l'alliberament de l'esclavitud gracies a Jahvé.

Malgrat el sentiment d'alliberament es interessant veure l'evolucio del tracte de l'home vers la dona al llarg d'aquest mateix alliberament, que en realitat no acabara fins la tornada dels jueus de la diaspora³. Els textos següents illustren aquesta evolucio on la dona comença essent tractada com a un objecte, amb respecte això si, fins que es tractada com a un igual:

El primer text proposat es el text dels Deu Manaments, especiament el vuitè manament (Ex 20,17), encara que el sise digui que no s'ha de cometre adulteri (Ex

---

¹Per aquells que vulguin conèixer més a fons aquest tema, consultar el document sobre el problema de la Bíblia a www.uab.es/safor

² Vives, Si sentiu la seva veu... aproximacio cristiana al Misteri de Deu. Barcelona, 1991.

³Ja que la deportacio es veu com un abandonament del Deu que els va alliberar d'Egipte. La teologia que es desenvolupara a Babilònia sera crucial per entendre al Deu dels avantpassats i entendre que es realment la terra promesa.

20,14) no especifica a qui es refereix. Llegint el vuitè hom se n'adona a qui ens referim:

«No codiciarás la casa de tu prójimo, ni codiciarás la mujer de tu prójimo, ni su siervo, ni su sierva, ni su buey, ni su asno, ni nada que sea de tu prójimo.»

Un altre fragment important de cara a saber quin és el Déu del poble d'Israel i quina es l'evolució del tracte home dona és el fragment de la creació. La teologia de la creació també és un tractat moral encara que emmarcat en un context diferent on calia destacar la omnipotència de Jahvé però del qual se'n desprenen normes de comportament: es destaca la concepció antropocèntrica del món, l'home ha estat posat per Déu al davant de la creació i és diferent dels animals; l'home ha estat fet a «imatge i semblança» de Déu. No cal dir que fa referència tan a home com a dona.

Llegint els fragments de la creació, en el primer capítol del gènesi hom no pot dubtar de la igualtat de gènere que se'n desprèn (Déu creà l'home i la dona a imatge seva, cf. Gn 1,27). Però cal tenir en compte que aquest escrit és datat del segle VI aC, no és el text més antic encara que se situï al principi del Gènesi. El segon relat de la creació, que inclou també el pecat original, i on la dona és castigada per la seva desídia i imprudència a parir en dolors, sí denota aquesta desigualtat de gènere. Mirem-ho amb més deteniment: la segona creació Gn2,4b-25 ens mostra una altra manera de concebre la creació però que acaba amb la frase de l'home cap a la dona: «Aquesta sí que és os dels meus ossos i carn de la meua carn!» (v. 23). L'home essent a la dona com a una igual i propera (ja que ha sortit del seu costat, simbolitzat per la costella). La cosa es capgira amb la intervenció de la serp al cap. 3, que acaba amb la temptació per part de l'home i la dona a ser *com* Déu, i Déu castigant-los. A ella li diu:

«-Et farà patir les grans fatigues de l'embaràs i donaràs a llum enmig de dolors. Desitjaràs el teu home, i ell et voldrà dominar.»

Lluny d'entendre aquest fragment com a una possible teodicea a través d'una narració amb personatges ficticis, el poble d'Israel l'ha entès com que la dona és la culpable dels pecats de la humanitat, culpable, pel fet de ser dona, del pecat original. N'ha fet un tractat moral i un codi legal, que amb les reformes de les escoles farisees esdevindrà legalista, de tal manera que l'home estarà fet pel dissabte en comptes del dissabte per a l'home (cf. Mt 12,1-8; Mc 2,23-28; Lc 6,6-11). Cal anar en compte amb la dona perquè és font de pecat, i el pecat vol dominar l'home (Gn 4,7)?

Veient aquests fragments pilars de l'AT hom no pot dubtar a dir que la igualtat de gènere, que és el tema que ens preocupa degut a la quantitat d'injustícies que actualment pateixen les dones, apareix en el fonament dels textos com a un fet apreciat per l'AT. Malgrat això hi ha fragments o comentaris englobats en contextos més grans que questionen aquesta igualtat. Quina trajectòria ha seguit el poble per arribar a poder dir que la dona també es imatge de Déu? I, com és, doncs, que Jesús de Natzaret va haver de lluitar tan per tal de dur a terme aquesta igualtat portant-lo fins a la mort, segons algun dels evangelis Apòcrifs?

Plantegem, per a la reflexió, i seguint a Monique Dumais, les següents questions.

- Quin impacte han tingut el relat de la creació de la dona i les relacions que estableix amb Adam en les relacions home-dona a través de la història?
- Quin impacte ha tingut el pecat original dut a terme, en principi, per la dona en el concepte que se'n té d'ella al llarg de la història?

Ester, Rut⁴ i Judit

Els Escrits

La tercera part de la Bíblia hebrea està situada després de la Llei o Pentateuc i els Profetes, i rep el títol genèric de «Escrits». Els temes, estils i interessos que s'hi troben són molt diversos. Una bona mostra d'això és que les antigues versions grega i llatina han inclòs alguns llibres d'aquesta part de l'Esriptura (Rut, Esdres, Nehemies, llibres de les Cròniques) entre els «llibres històrics», i d'altres (Daniel, Lamentacions), entre els profètics, mentre que han anomenat la resta «llibres poètics» o «didàctics».

Els llibres

Malgrat tot, podem establir una certa classificació dels textos: llibre dels Salms, dues grans obres sapiencials (Job, Proverbis), els anomenats cinc «rotlles» (Rut, Càntic dels Càntics, Cohèlet, Lamentacions, Ester), un text profètic i apocalíptic (Daniel), llibres de caràcter històric (Esdres, Nehemies, llibres de les Cròniques). Cal notar, però, que molts salms i els cinc rotlles també pertanyen al gènere de literatura sapiencial.

Els cinc rotlles

El terme hebreu Meguillot ('rotlles') dóna nom a cinc llibres bíblics més aviat breus i d'estil molt diferent. Allò que els uneix és el fet que constitueixen el nucli de la lectura sinagoga durant les grans festes jueves: el Càntic dels Càntics per Pasqua, Rut per Pentecosta, Lamentacions en la commemoració de la destrucció del temple de Jerusalem, Cohèlet en la festa dels Tabernacles, Ester en la dels Purim⁵. Malgrat la diversitat del material que contenen (lamentació, poesia didàctica, història popular), tots ells fan que el poble revisqui aquells moments en què el Senyor s'ha mostrat i es mostra sol·licit envers Israel.

Introducció

La secció dels llibres deutero-canònics comprèn la versió grega del llibre d'Ester, els llibres de Judit, Tobit, els dos llibres dels Macabeus, Saviesa, Siràcida (o Eclesiàstic), Baruc, la Carta de Jeremies i els fragments grecs del llibre de Daniel. Aquests escrits contenen una gran varietat de gèneres, estils i temes. Tot i això, es poden classificar de manera orientativa en tres grups: llibres històrics (versió grega del llibre d'Ester, Judit, Tobit i llibres dels Macabeus); literatura sapiencial (Saviesa, Siràcida); literatura profètico-apocalíptica (Baruc, Carta de Jeremies, fragments grecs del llibre de Daniel).

Molts d'aquests llibres recullen històries populars de caire edificant, que ressalten el caràcter únic del poble d'Israel com a poble de Déu i insisteixen en la

---

⁴El qual es treballara mes a fons el proxim dia.

⁵

Festa jueva celebrada els dies catorze i quinze del mes d'adar (febrer-març), en record del moment en què, tal com diu el llibre d'Ester, Mardoqueu i Ester van salvar els jueus del perill d'extermini en temps del rei persa Xerxes I. La festa, plena de celebracions populars, anava precedida d'una jornada de dejuni. A la sinagoga es llegia el llibre d'Ester, que narra la institució de la festa.

salvació que el Senyor ofereix al seu poble en tots els temps. En alguns casos es tracta d'ampliacions, complements o veritables reedicions dels corresponents textos hebreus. Així tenim, per exemple, el cas de la versió grega del llibre d'Ester, el qual afegeix al text hebreu pregàries o explicacions amb la intenció de donar un to més marcadament religiós a aquesta obra.

El judaisme i la cultura grega

La majoria dels llibres deuterocanònics pertanyen a l'època hellenista, en què la cultura grega s'imposa sobre tot l'Orient Pròxim, els últims segles anteriors al temps del Nou Testament. És l'etapa històrica en què el judaisme s'ha estès geogràficament fora de les fronteres d'Israel i ha aparegut la «diàspora» o dispersió. Els nombrosos intents d'assimilació cultural que pateixen els jueus, de dins i de fora de Palestina, els obliguen a prendre postures defensives, però també a dialogar amb el món hellenista. El canvi cultural amb què es troba el judaisme (a vegades en forma de confrontació) és més fort que mai. Entren noves maneres d'entendre la vida i noves categories de pensament, provinents quasi totes del camp de la filosofia grega, i aquest fenomen influencia notablement el món jueu.

Els temes fonamentals

Una de les preocupacions comunes dels autors d'aquests escrits gira entorn del problema de les causes: què s'amaga en el fons de cada cosa, de cada esdeveniment? L'atenció als fets concrets augmenta. Cada moment és vist i viscut com un temps crucial, com l'oportunitat d'aprofundir la fe. Qualsevol esdeveniment amaga dintre seu una manifestació real de Déu que cal fer emergir. No es tracta tant d'explicar els fets com de trobar-ne el sentit, és a dir, de saber entendre cap on porten. La recerca sàvia de la veritat dels esdeveniments mena a trobar-se amb el Senyor. I això comporta una transformació en la pròpia vida. L'estreta relació entre saviesa i ètica és també fonamental (l'ètica de la vida intel·lectual, de la vida social, de la mateixa vida religiosa...). Tot apunta vers un únic fi, i així es manifesta l'ordre de l'univers: la vida rep la seva plenitud en Déu. En aquesta mateixa direcció s'aprofundeix l'esperança i apareix amb força el tema de la resurrecció, perquè es veu la plenitud en Déu com la culminació del camí de la vida. L'experiència de cada dia desmenteix la idea que el qui és fidel aconsegueix de tenir una vida plena; l'experiència fa veure que l'última paraula només la pot tenir Déu i el seu judici. La saviesa de Déu va penetrant a poc a poc la raó i l'esperit de l'home. És a dir, de l'home savi que cerca Déu, es passa al Déu savi que s'apropa d'una manera nova a l'home. La saviesa serà pràcticament personificada i esdevindrà un atribut de Déu i, per tant, d'entrada, gairebé inaccessible a l'home. Tanmateix, la saviesa és el do del Déu que es comunica; la saviesa és el do que l'home rep, com un dia, en el Sinaí, Israel va rebre la Llei.

Ester (versió grega)

El llibre d'Ester escrit en grec ens ha arribat en dues edicions o «recensions»: una, de Llucià d'Antioquia, i l'altra, a partir de la qual hem fet aquesta traducció, que prové dels Hèxaples d'Orígenes.

Alguns pensen que el text grec del llibre d'Ester és més antic que l'hebreu; en aquest cas, el text hebreu que ara posseïm seria una versió abreujada d'un original hebreu més antic, perdut, del qual s'hauria fet la traducció grega. Però sembla més encertat d'afirmar que el text original és l'hebreu i que la versió grega és una ampliació a partir d'aquell text. Això ho confirmarien les tres traduccions aramees conegudes (targums), les quals, com la versió grega, contenen moltes ampliacions, i les nombroses històries edificants medievals (midraixos) elaborades a partir del llibre d'Ester.

La trama de la narració, en línies generals, és la mateixa en els textos hebreu i grec. El grec, però, hi afegeix uns blocs de material, designats amb les lletres A, B, C, D, E i F. Els capítols A (abans del c. 1) i F (després de 10,3) constitueixen el marc de la història. Els capítols B (entre 3,13 i 3,14) i E (entre 8,12 i 8,13) recullen el decret d'extermini dels jueus i un nou decret que els és favorable. El capítol C (després de 4,17), en el centre de l'obra, conté les belles pregàries de Mardoqueu i d'Ester. El capítol D (abans de 5,3) descriu l'acció d'Ester davant d'Artaxerxes per deturar l'aplicació del decret d'extermini dels jueus.

El medi històric on es desenvolupa l'acció està d'acord, en línies generals, amb el que coneixem de l'imperi persa. Però hi ha una sèrie de personatges i d'esdeveniments que fan pensar que cal emmarcar la versió grega d'Ester en l'ambient del judaisme de la diàspora, és a dir, en les comunitats jueves escampades fora d'Israel, en països de parla grega. Egipte, i en concret Alexandria, són la localització més probable del llibre.

L'autor se serveix d'un relat de tipus històric per a illuminar unes veritats de la fe d'Israel, sobretot la convicció que Déu vetlla pel seu poble. En el fons, la narració desenvolupa el principi, repetit sovint pels llibres sapiencials, segons el qual aquell qui «havia cavat una fossa profunda» «acaba caient-hi ell mateix» (Sl 7,16): l'orgull d'Aman, perseguidor del poble de Déu, l'infla i l'enfonsa; en canvi, la fidelitat de Mardoqueu al seu Déu l'enalteix al capdamunt del poder i dels honors. Així el poble és salvat d'un perill greu. I és que Déu no és lluny: intervé en el curs de la història. El llibre, en efecte, accentua el caràcter sagrat de la història dels homes i del poble d'Israel.

La narració que conté el llibre d'Ester se situa a la cort reial en temps del domini dels perses: la reina Vaixtí desobeeix una ordre del rei Xerxes i és apartada del tron. En lloc d'ella és elegida una noia jueva de nom Ester. El seu cosí, Mardoqueu, descobreix un complot contra el rei. Mentrestant, Aman esdevé el segon de l'imperi. Mardoqueu, però, no li mostra gens de respecte i és denunciat. Aman decideix aleshores d'exterminar tots els jueus que resideixen a l'imperi persa. Però, una nit, el rei, llegint el llibre de la crònica imperial, troba el relat del complot descobert per Mardoqueu i mana de recompensar-lo. Tot seguit Aman, denunciat per la reina com a enemic del seu poble, és condemnat a la forca, i Mardoqueu passa a ocupar el seu lloc. Gràcies a un nou decret imperial, els jueus aconsegueixen de sostreure's a l'extermini decretat anteriorment contra ells. Finalment, per mitjà de dues cartes, primer Mardoqueu i després la mateixa reina Ester institueixen la festa dels Purim per celebrar aquests esdeveniments.

Una primera lectura podria fer la impressió que ens trobem davant un llibre rigorosament històric. De fet, així ha estat considerat durant molt de temps. Però, malgrat les dades que el llibre conté sobre topografia i cronologia i sobre l'administració

persa, hi ha una colla de detalls que fan dubtar de la seva plena historicitat. Per exemple, a part del rei Xerxes, tots els altres personatges són desconeguts en les fonts històriques extrabíbliques. Aquestes mateixes fonts ens indiquen que, en temps de Xerxes (486-465 aC), la reina consort s'anomenava Amestris. A més, era impensable que arribés a ser reina una dona que no fos de llinatge persa. D'altra banda, el regnat de Xerxes (i dels sobirans perses en general) fou un període de tolerància: no hi ha cap notícia de persecucions contra els jueus. Finalment, Mardoqueu, deportat amb els altres jueus l'any 597 aC (2,6), faria més de 114 anys que seria a l'exili! El conjunt d'aquests detalls, i altres, fan veure que es tracta d'una narració jueva emmarcada en l'època persa i inspirada en les persecucions sofertes pel poble jueu, que explica l'origen de la festa dels Purim, celebrada el mes d'adar (9,21-22), corresponent al nostre febrer-març.

En 9,24-28 es dona l'explicació de la paraula Purim. És un terme d'origen persa, i això ha fet pensar que aquesta festa jueva podia estar relacionada amb una celebració pagana. S'han proposat diverses hipòtesis sobre quina devia ser aquesta festa, però cap no és completament satisfactòria. Així, s'ha pensat en la festa de Cap d'Any, celebrada a Babilònia, en la qual el déu Marduc, victoriós del caos, té a les mans el destí dels homes. També s'ha pensat en les lluites dels déus babilonis Marduc i Ixtar contra els déus elamites Human i Vaixtí, vista la semblança dels noms d'aquests déus amb els de Mardoqueu i Ester, per una banda, i d'Aman i Vaixtí, per l'altra. S'ha pensat igualment en una matança de savis de la cort, ordenada pel rei Darius, o en el carnestoltes persa.

Els llibres d'Esdras, Nehemies i Siràcida no parlen ni de la reina Ester ni de la festa dels Purim. Tampoc no s'han trobat fragments del llibre d'Ester a les coves de Qumran. En canvi, hi ha una allusió al «dia de Mardoqueu» en 2Ma 15,36. Per tant, la festa dels Purim ja era coneguda pel judaisme entre els segles II i I aC. Sigui quin sigui l'origen d'aquesta festa, es pot afirmar que el llibre d'Ester pretén d'inserir-la dins una història que, com en altres ocasions, resulta ser la història del poble jueu i del seu alliberament.

Pel que fa a la data de composició, sembla clar que l'ambient (polític, social, religiós) descrit en el llibre d'Ester correspon a l'època d'Antíoc IV Epífanes (175-164 aC) i no a l'època de Xerxes. El domini grec sobre el poble jueu va ser molt més dur i intransigent que el domini persa, ja que es va concretar en una política d'hellenització i d'atac a la religió jueva tradicional. Per tant, és més adient d'atribuir el llibre d'Ester a un autor de finals del segle II aC, que devia escriure probablement des de Mesopotàmia, ja que coneix nombrosos detalls de la regió en què s'emmarca el relat.

L'antiga versió grega ha ampliat considerablement el text (vegeu Estgr F). Els afegitons contribueixen a donar al llibre un caire clarament «religiós». En efecte, el text hebreu d'Ester no parla mai directament de Déu, si bé el dejuni hi és presentat com una forma d'intercessió prop d'ell (4,14.16). Tampoc no parla directament del temple, ni de la Llei, ni del dissabte, tot i que alludeix indirectament al poder del Senyor (6,13).

El llibre d'Ester és la narració d'un nou alliberament providencial del poble jueu en terra estrangera. Ni que sigui de manera implícita, constitueix un exemple de com Déu vetlla contínuament pels qui ell ha escollit.

Judit

El llibre de Judit narra l'amenaça d'un poderós exèrcit contra una petita ciutat d'Israel. L'acció comença amb l'atac de Nabucodonosor, rei de Babilònia, presentat aquí com a rei dels assiris, contra Arfaxad, rei dels medes. Per tal de dur a terme el seu propòsit, Nabucodonosor convoca tots els reialmes de la terra, els quals refusen de participar en la campanya. Victoriós contra Mèdia, el rei encarrega aleshores a Holofernes, el seu general en cap, la venjança contra els països que no l'han ajudat. S'inicia així l'ocupació progressiva dels territoris situats a l'occident del riu Eufrates en direcció al mar i al sud. Holofernes i el seu gran exèrcit arriben davant les muntanyes de Judea. Betúlia, ciutat petita però amb una posició estratègica, és assetjada. Els seus habitants organitzen la resistència. Aleshores Judit (és a dir, la 'Jueva'), una viuda piadosa i valenta, passa al campament d'Holofernes, es guanya el general amb la seva esplèndida bellesa i li talla el coll mentre ell es troba sota els efectes del vi. Així Judit allibera el seu poble i Israel derrota completament l'exèrcit invasor.

La disposició d'aquesta narració en el llibre és la següent: en primer lloc es descriu l'imperi de Nabucodonosor i la seva ofensiva contra les nacions de la terra (cc. 1-3), i tot seguit s'explica més en detall la seva campanya contra Betúlia, és a dir, contra els jueus (cc. 4-7); a continuació entra en escena Judit i es narra la seva gesta contra Holofernes (cc. 8-13); finalment arriba la victòria d'Israel i la celebració del triomf contra els enemics (cc. 14-16).

El quadre històric i el marc geogràfic del llibre són imaginaris. Amb noms i fets quasi tots ficticis, situats vagament en el segle VI aC, però amb abundants al·lusions als textos bíblics, es parla de la situació del poble jueu en el segle II aC. El vocabulari, la situació religiosa que s'hi descriu i la dependència literària respecte a alguns fragments grecs del llibre de Daniel permeten de situar la composició del llibre en l'època del conflicte selèucida contra el poble jueu, segurament en una data posterior al 145 aC.

En un període de forts daltabaixos, en què Israel s'ha d'afermar com a nació i en què es troba amenaçat el culte al Déu veritable, l'autor, inspirant-se en diversos fets de la història israelita (Gn 38; Jt 3,12-5,31; 1Sa 17; 25), encoratja els jueus a no defallir i a mantenir-se fidels al Senyor, l'únic sobirà. La lluita contra els enemics (simbolitzats per Nabucodonosor i el seu exèrcit) deixa entreveure que la lluita real és entre el Senyor i el rei divinitzat («Quin déu hi ha, fora de Nabucodonosor?», 6,2). La pretensió orgullosa i arrogant d'ocupar el lloc de Déu, que, com es pot veure en la pregària de Judit (c. 9), està relacionada amb la idolatria, sempre acaba abatuda pel poder diví. La fi d'Holofernes ilustra aquesta realitat, que és una de les idees clau de la literatura sapiencial: «L'orgull s'encamina al desastre, l'arrogància acaba per terra» (Pr 16,18). En efecte, el qui volia «seduir» Israel i portar-lo a abandonar el seu Déu, es veu perdut per la «seducció» de Judit.

El llibre de Judit ens presenta un Déu que vetlla de prop pel seu poble. No es fa present en la història per mitjà de fets sobrehumans, més enllà de les lleis que regeixen el món, sinó que realitza els seus designis mitjançant l'actuació de les persones, que es mouen per les passions o per les conviccions. En aquest llibre hi trobem una concepció de la Llei allunyada del rigorisme i de l'escrupolositat: allò que compta és l'acceptació confiada del Senyor, que es manifesta en el present, com feia en altre temps i com farà en el futur. Cal remarcar també la capacitat que mostra l'autor per a conjuminar la defensa de la fe jueva amb un esperit d'obertura, que el porta a narrar l'adhesió d'un ammonita a la comunitat d'Israel (14,10), cosa que la Llei prohibia expressament (Dt 23,4-5). Finalment, notem que el personatge principal és una dona. Tot i que en l'Antic

Testament trobem altres heroïnes i dones importants, cap com Judit no havia estat presentada com a salvadora del poble i com a model de coratge, de capacitat d'iniciativa i de direcció, i sobretot, de fe en l'únic Senyor.

Possibles projectes:

- La importància de la dona en el desenvolupament de la teologia de l'AT.
- La manera d'actuar de les dones de l'AT.
- Les pregàries de les dones de l'AT.
- El fet de tenir llibres en nom de dones i l'ús que se n'ha fet: quan es llegeixen, quina importància tenen els llibres, quin ús en fa l'Església.